

ІНОЕТНІЧНІ НАПЛАСТУВАННЯ НА НАЦІОНАЛЬНИЙ ФОЛЬКЛОР В УМОВАХ ПОЛІЕТНІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація

В статті аналізуються особливості побутування фольклору в поліетнічному середовищі Подунав'я. Вивчаються взаємозв'язки обрядів і обрядового фольклору. Виділяються інонаціональні вкраплення в українському обрядовому фольклорі регіону.

Ключові слова: *поліетнічне середовище, обряд, обрядовий фольклор, інонаціональні вкраплення.*

Аннотация.

В статье анализируются особенности функционирования фольклора в полиэтнической среде Подунавья. Изучаются взаимосвязи обрядов и обрядового фольклора. Выделяются инонациональные вкрапления в украинском обрядовом фольклоре региона.

Ключевые слова: *полиэтническая среда, обряд, обрядовый фольклор, инонациональные вкрапления.*

Summary

In the article the features of existence folk-lore are analyzed in a multinational environment of Podunav'ya. Intercommunications of ceremonies and ceremonial folk-lore are studied. Concern's disseminations are selected in Ukrainian ceremonial folk-lore of region.

Key words: *multinational environment, ceremonial, ceremonial folk-lore, disseminations are selected*

Фольклор – це ціла духовна система споконвічного життя українського народу з художніми образами і ритуальними діями, звичаями і традиціями, піснями і образним словом, музикою і танцями, святковим вбранням. Це те первинне джерело нашого народу, де гармонійно

співіснують правда життя і споконвічне вірування в прадобро, що лежить у глибинах нашої нації. Саме фольклор, разом з мовою та історією, в сучасних умовах становить собою основу, підґрунтя збереження етнокультури, національної свідомості народу (етносу). Він є трансмісією засобів відтворення текстів, інтегруючим компонентом традиційних обрядів, унормованих форм поведінки (народний етикет), акумуляцією народної пам'яті. У фольклорній формі закріплювалася спадкова інформація, історична пам'ять, передача міфологічної традиції і реалізації міфів та вірувань, осмислення обрядів. В цьому контексті вивчення регіонального фольклору набуває особливої значущості.

Регіон Українського Подунав'я (ширше Північне Причорномор'я) висуває перед дослідниками ряд складних проблем. Наразі визріла реальна потреба узагальнити результати півторастолітньої роботи у Північному Причорномор'ї та включити цей вагомий доробок в загальнонаціональний фольклористичний науковий процес. Все вищесказане й визначає актуальність нашого дослідження. Об'єктом дослідження стала обрядова фольклорна традиція, що сформувалася в межиріччі пониззя Дністра і Дунаю. На основі фольклорних записів попередників (опублікованих і рукописних) та результатів власних польових досліджень еволюції та рівня художньої свідомості пісенності Подунав'я, представити стан обрядової пісенної традиції вказаної місцевості на сучасному етапі, дослідити інонаціональні риси, що й визначає мету нашої статті.

Еволюція українського обряду південного регіону характеризується двома основними особливостями: з одного боку це певна консервація форм, елементів обряду ареалу, із якого переселилося українське населення, з другого – це різнобарвна мозаїчність різних етнічних традицій і спільне взаємопереплетення їх. В результаті тривалого спілкування українців із різноетнічним населенням виробився своєрідний локальний комплекс обряду. Родинний та календарний цикли обрядодій і фольклор, що їх супроводжує, виконує не тільки комунікативну функцію, а й знаково-

символічну (молічну). В ньому відображаються закономірності, котрі наближають його до мови, до парадигматичності, тобто побудуванні концептуального стрижня (ядра) – інваріанта та його варіацій, в якому відбивається чисельність, варіативність бачення світу через просторову трансформацію ідеї. С.Й.Грица [4] говорить про те, що міжетнічну систему зв'язків можна розглядати як систему дотичних і перетинаючих кіл. Центр (ядро) тяжіє до збереження домінантних нормативних ознак культури. При периферії кола під впливом іноетнічного середовища створюються мобільні ділянки найбільш сприятливі до запозичення іншого.

Як і інші сфери духовного життя, родинна обрядовість змінювалась під впливом конкретних, але різних чинників регіонального характеру. Так, в Буджаку – це взаємодія українців з болгарами, гагаузами, молдованами, росіянами. Процес формування обряду українців і багатьох інших народів відбувався протягом тривалого часу. Він сягав своїм корінням у глибоку давнину. Головним фактором, що спричинився до появи родинної обрядовості була її суто соціальна функція. Сама ж схема весільної драми, загалом весільна обрядовість – це суспільний продукт, синтез родинних і суспільних відносин упродовж тисячоліть. Весільна обрядовість є історичною категорією. Історичні процеси позначались на весільному обрядові, його поезії. Далі подаємо аналіз весільної поезії регіону в співвідношенні з етапами весілля.

З записів весілля на території Подунав'я, дізнаємося, що “висватування” дівчини складається з двох етапів. На першому етапі “висватування” до молодого йшла жінка (в більшості випадків тітка) від молодой й запрошувала сватати, відгомін традиції, про яку зазначав Боплан, коли дівчина сама сваталась до хлопця. Старости, починаючи мову про сватання, дуже часто вдаються до алегорії про купівлю-продаж телички, олениці тощо, або про слід куниці, який привів їх до двору дівчини. Поетичним образом тура, туриці, бика, корови, телиці, судячи з їх функціональних ознак у весільних текстах, притаманна еротична символіка, в

якій закладена ідея плодючості, продовження роду. Корова співвідноситься з образами землі, місяця, матері і зв'язується зі сферою родючості, в індоєвропейському світі символізує достаток, перш за все як джерело молока (благоденствуювання й процвітання, що також є образом; пор. образ молочних річок в російському фольклорі). Космічні конотації образу у ведичній міфології пов'язані зі сприйняттям корови як жіночої іпостасі верховного бога Брахми [8, 184]. Бик розглядається як символ непереможної сили, жертвності, самозречення; він пов'язаний також із землеробськими культурами, в рамках яких символізує чоловіче запліднююче начало. У ряді традицій бик зображався як партнер богині родючості. У мітраїзмі принесення бика в жертву землі символізувало проникнення чоловічого елемента в жіночий, вогненного (проміння сонця як джерела родючості) у вологе. Бик може виступати як в якості місячного, так і сонячного символу. [8, с. 29]. Можливо, цим обумовлений той факт, що у всіх давньосхідних культурах саме бик втілював ідею влади. Застосування цих образів у весільному обряді Подунав'я пояснюється символічним побажанням єдності двох начал – чоловічого і жіночого, двох родів, молодої пари.

Найчастіше в ситуації сватання використовують жанр казки-небилиці:

Старости: *“Найясніший господарю. полювали ми зі стрільцем-молодцем / Ім'я нареченого/ і сюди дійшли. Заманила нас олениця - красна дівиця. Довго йшли і сюди дійшли. Просимо тебе, віддай чи продай свою оленицю - красну дівицю - та нашому стрільцю-молодцю”*.

Виголосивши промову, старший староста низько вклоняється і чекає відповіді. Господар відповідає: *“Не знаю, про яку оленицю ви говорите, люди добрі. Не пробігала ніяка олениця в мою господу, може помилився ваш стрілець-молодець? Може до іншої господи прибилася олениця?”*. Старости: *“Ні, господарю, олениця в твоїй господі, ми йшли її слідом”*. Тоді господар дає знак і хтось із родини вводить до хати стару жінку: *“Ось вам і олениця, панове стрільці, за нею ви гнались?”*

- *Ні, дорогий господарю, то була золоторога, золотошерста. очі в неї,*

як зорі, зуби, як перли, уста вишневі. Як гляне, то наче сонечко засяє.

- Ніколи такої олениці не бачили. Помилилися ваші очі, стрільці-молодці, не тим слідом ви пішли.

- Добре, коли очі наші помилилися, то не помилиться зброя наша. Будемо відбивати оленицю”.

З тими словами господарі вклоняються і кажуть:

- Є, правда, у нас іще одна олениця, але вона дуже боязка і соромлива».

Образ олениці з'являється в цьому контексті обряду з конкретним символічним значенням. Олениця виступає як уособлення краси, грації, швидкості. Вона не є предметом полювання, оскільки убивання веде за собою смерть героя-мисливця, що протирічить ідеї продовження роду (у весільному обряді допускається лише ритуальна /лімінальна/ смерть нареченої, але з обов'язковим народженням в іншій якості).

В іншому діалозі сватів з батьками дівчини основним образом виступає куниця – староста звертається до господаря з такими словами: *“Ми ловці-молодці зустріли князя, який попросив нас зловити куницю. А нам того і треба. Усі царства пройшли – не знайшли. Кажемо князю: “Не тільки звіра в полі, що куниця; пошукаймо, знайдеться дівиця. Напали на слід. Певно наша куниця – у вас у хаті – красна дівиця””.*

Розмови-алегорії допомагали старостам вчасно зупинити сватання, коли воно було небажаним для сім'ї дівчини. У дуже ввічливій формі їм говорили, що в господарстві нема нічого на продаж або що ніяка куниця, олениця не забігала у їх двір.

За традицією у дівчини питали згоди на шлюб, і коли вона погоджувалась, то відповідала: *“Як Ви, тату, і як Ви, мамо, так і я”*. Згоду на одруження дівчина підкріпляла тим, що виносила з комори рушники, якими обв'язували старостів.

Старости і наречений кладуть на тарілку гроші зі словами: *“Спасибі свату і свасі, і молодій дівчині, що вона рано вставала та рушники й хустку пряла”*. В цій промові ми бачимо наявне використання прислів'я, яке є одним

з весільних жанрів. “На рушники й на хустку пряла” як і “Заманила нас олениця – красна дівиця”, “Слід олениці” є лише символічними висловами на сучасному етапі весільної обрядовості Півдня України, тому що тепер рушники (на Півдні) не прядуть та вишивають, а купують. Після цього молоді тричі кланялись, а батьки за кожним разом їх благословляли, примовляючи: *“Благословляємо вас щастям і здоров’ям, віком довгим і розумом добрим, долею щасливою”*.

В кожній промові цього обряду (етапу) відчувається ритмічна організація мови, що сприяє підтримці та підвищенню емоційного стану всіх учасників.

Заручини відбуваються в домі молодої. Батьки, свати, представники роду молодого з молодим йдуть чи їдуть до молодої. До заручин готуються як до великого торжества. На них запрошують як на весілля молодий з дружною, молода з дружкою. Крім рідних, кличуть найближчу рідню, сусідів, у присутності яких проходять заручини,

Весілля розпочинається з приготування весільного хліба. Коровай в Подунав’ї відзначається великим розмаїттям форм, найпоширенішою з яких є велика кругла паляниця, прикрашена квіточками, голубками, обручем чи косицею з тіста. Бгають і випікають коровай тільки заміжні жінки. Народні повір’я про щасливе подружнє життя забороняли бути коровайницями вдовам, незаміжнім жінкам.

Увечері молодий або молода з дружиною (дружками, дружбами) їдуть за короваєм з піснями та музикою.

Хочемо зауважити, що не можна шукати пояснення усім коровайним обрядам тільки в сфері вірувань, міфології. У весільній традиції Подунав’я коровай – це радше весільний дар від роду молодим, який несе в собі символічне значення: достаток, злагоду, мир і щастя в сім’ї бажають молодим.

Коровайні обряди в українському весіллі Подунав’я діляться на два види: на коровайні обряди, пов’язані з приготуванням короваю, і на обряди,

які супроводять розподіл короваю між родом. За багатством обрядових дійств і пісень в досліджуваному регіоні переважають обряди першого виду. В регіоні печуть на весілля два короваї: один – у домі молодої, другий – у домі молодого. Це обов'язкова умова весільного обряду Подунав'я, навіть якщо весілля проводиться спільне. Коровай складається з двох частин: нижня частина так звана підошва, на неї кладуть круглу здобну хлібину – власне коровай, його обкладають “обручами” з тіста, а вже потім прикрашають квітами, зірками, пташками, виробленими з тіста.

Чимале значення надавалося віникові у весільних обрядах. Так, наприклад, віником на Подунав'ї традиційно розчищали шлях презві, а також дорогу нареченому і нареченій, що йде в лазню, щоб захистити молодих від псування. Особливо велику роль при цьому грав лазневий віник: під час дівич-вечора його наряджали і, поки топили лазню, ставили його на дах, а потім урочисто несли перед нареченою в лазню або розбирали віник на лозини, кожний обв'язували червоною стрічкою і встромляли по обидва боки доріжки в лазню (“вершили доріжку”). На зворотному шляху з лазні віник, яким парилася наречена, звичайно розкидали і по ньому йшли до будинку. Вважалося, що все це повинно сприяти здоров'ю молодих і їх щасливого подружнього життя. Цей ритуал, як і сама лазня, вочевидь російського походження, а тому істотно відображають процес компіляції весільних звичаїв у регіональній традиції краю.

Таким чином, віник, магічний атрибут і позитивних, і негативних персонажів, містить ознаки дерева і загалом рослини. Ці символи в давніх культурах уособлювали жіноче начало. Тому окремі дослідники пов'язують етимологію слова “віник” з “вінцем” та “вінком”.

За значенням і символікою в тісному зв'язку з коровайним обрядом перебувають такі елементи весілля, як запросини родичів і прощальний молодіжний вечір – “вінки”.

Найпоширенішою формою *запрошення* було особисте відвідування родичів молодими. Перед тим, як випроводити дочку запрошувати родину на

весілля, мати обсипає її і дружок зерном, грішми.

У передвесільні дні плетуться *вінки* для молодого і молодої. В Подунав'ї вінкоплетини розпочинали з урочистого збирання барвінку (частіше інших квітів, які уособлювали собою барвінок – мак, любисток, м'ята): молода разом з дружками виходила в поле або лісок. Цей момент супроводжувала пісня відповідного змісту, де основним поетичним образом виступав вінок (“красний вінок”, тобто гарний і навіть священний). В інших піснях урочиста краса весільного вінка порівнюється з красою “виноградної лози”, “виноградної гронки” або “дозрілого винограду” – *“віночок наш красний, що виноград рясний”*, або: *“у Іваночка виноград дозріваєється, а у Ганночки вінок доплітається”*.

Те, що в піснях цього обрядового циклу з'являється виноград, пояснюється тим, що основним видом сільськогосподарської діяльності досліджуваного регіону є виноградарство, не можна знайти жодного двору, де б не ріс виноград. Оскільки сама обрядодія має символіко-магічне значення, то й виноград набуває символічного значення.

Виноград, що часто зображується в кетягах, одночасно символізує родючість (це загальна символіка всіх плодів) і жертву (тому що з його робиться вино і, зокрема, вино кольору крові). Мати виноградний вінок означало достаток, родючість і життєдайність молодої пари, а особливо нареченої як майбутньої матері.

Весільні пісні цього обрядового моменту свідчать про вияв особливої шани українців до цієї вічнозеленої рослини – символу любові, шлюбного торжества. У наступній пісні спостерігаємо посвячення барвінку (вінка) основним небесним світилом – Сонцем, запліднені промінці якого відроджували всю природу. Це також один з численних відгомонів давніх часів обрядовості. З вищезазначеного можна зробити висновок, що образна модель вираження радості весільного вінкоплетення в усіх етносів регіону однотипна. В цій обрядодії і текстах що її супроводжують метафорично використано образ Сонця: *“Вінок мій ясний, / мов те сонце красний. / Дунай-*

море в нього уклала / На рушничок з милим стала”.

В гагаузькій весільній традиції вінок і обрядодії, що ним пов’язані, виступають в значенні союзу між живим і мертвим, між предками і нащадками, між старшим поколінням і молодшим. Цей зв’язок з культом предків і зумовило розуміння вінка як символу безсмертя.

В Подунав’ї днем шлюбу з давніх-давен була неділя. В цей день молода встає до схід сонця. У весільний день особливою пишністю і різноманітністю відзначались головні убори. Молода взувалась у чоботи, які їй дарував наречений (сьогодні це туфлі), поверх весільного вбрання одягала перемітку, інколи ще й зав’язувала хустку (в більшості сіл Ізмаїльського, Білгород-Дністровського, Болградського районів Одеської області ця традиція залишилася, але в дещо видозміненому вигляді – молодій на руку вішають великий рушник або матерію).

Перед відправленням до шлюбу відбувається традиційний церемоніальний обхід навколо столу, який проводить найчастіше староста або нанашул – кум. В процесі обряду чітко дотримуються лімінальних дій-оберегів: не можна тримати молодих за руку, бо вони ще не пройшли очисного обряду і вважаються «нечистими», зв’язаними зі світом мертвих). Молоді при обході тримаються за хустку старости, кланяються батькам, які сидять з хлібом і благословляють дітей до шлюбу (“Батьки наші милі”). Молодих і весь поїзд староста виводить за хустку на подвір’я, де продовжуються посвячувальні обряди. В піснях, які при цьому виконуються, оспівується краса молодої, що також допомагала при шлюбі.

Обряд зустрічі молодих після вінчання є традиційним – молодих зустрічають на воротах. Ворота символізують перехід із одного часового виміру буття до іншого, єднання різних поколінь чи просто людей. Символи мосту, воріт у календарно-обрядових текстах мають спільне значення – єднання близького і далекого, земного життя і того світу. Значення народження нового, зокрема родинного життя простежується і в родинно-обрядовій поезії (в родинних піснях). Тому символічною є зустріч молодого

чи молоді коло воріт, зустріч молодих на мості, перехід (перенесення молоді) через поріг тощо: *“Помоцу мости все перстневіі”* [3, с. 28]. У цій весільно-величальній пісні вибудовується вся цілісна картина всього подружнього життя: “мости перстові” – на єднання “стовпи золотіі” – як трансформація родового дерева (подібне є і в колядках, де згадується двір господаря на стовпах золотих, або стовп посеред двору, на якому сидить сокіл). “Ковдри шовковіі” можна тлумачити як покривання молодих, за О. Потебнею покривання символізує одруження; супроводжується такими образами як хмара, листя тощо, а також як символ здоров’я, багатства і краси [7, с. 83-84]. “Свічі восковіі” напевне вказують на обряд вінчання в церкві – символізують силу любові, яка горить, аж віск тане. Зустрічала мати у вивернутому кожусі, з хлібом-сіллю. Семантику обрядодій з вивернутим кожухом можна пов’язати з аграрними культами, оскільки жертвопринесення вівці, на думку М.Довнар-Запольського, – данина аграрним божествам. До того ж лінгвісти відзначають спільнослов’янське походження слова “кожух”, яке виникло від слова “кожа” за допомогою суфікса -ух-. “Кожа”, у свою чергу, утворилася від “коза”. Коза – уособлення хтивості, сексуальності, плодючості, плідності в цілому. Стає зрозумілим, чому в народній уяві шкіра тварини порівнюється з хмарою або Ярилом, які дають плодючість полям [1, Т.1, с. 682-683]. Отже, застосування шкіри жертвовної тварини у весільному обряді пояснюється символічним побажанням плодючості нареченій, яка має спричинити врожайність полів, а отже, й сите життя. Оскільки молода до цього моменту обряду була ще представницею «того світу» і не була «народжена» для нової сім’ї, то у нас є всі підстави вважати всі обрядодії, що пов’язані з кожухом, лімінальними. Оскільки подібний обряд існує лише у хліборобських народів, то зв’язок його з тотемічними уявленнями виключається.

Мати спочатку дає молодим випити чарку горілки, яку приймає до рук молодий, що символізує собою главенство в сім’ї і виливає позад себе, потім мати знову наливає йому чарку горілки, але і її молодий виливає і п’є лише

третю чарку, яку потім розбиває на щастя, говорячи при цьому: *“Хай всі нещастя і біда розбиваються, як оця чарка”*. У цьому виявляються пережитки культового служіння божествам дому і двору, щоб з їх милості шлюб був “любовним” і щасливим.

Молоді, тримаючись за мамин кожух, заходять в хату (в ряді сіл Білгород-Дністровського, Ізмаїльського, Болградського, Ренійського районів мати зав’язує рушником руки молодим і веде їх до хати), потім молода виходить на поріг, кланяється всім і запрошує до хати: *“Довго, довго вас чекала”*. Молода остаточно входить в роль господині, на цьому завершуються всі лімінально-очисні обрядодії.

Розпочинається весілля з дарообміну. Дарообмін розпочинається від найближчих родичів до рідних і знайомих. Домінуючим засобом художньої виразності в цій пісні є анафора (повторення співзвуччя або однакових слів на початку віршового рядка або прозової фрази), паралельні порівняння: соловейко-батько, зозуля-мамуля. Пісня строго регламентує процес даріння, де чітко визначається черговість цієї обрядодії.

Коли молоду забирають з рідного подвір’я, в текстах пісень з’являється образ коня. Мати виводить коней за повід з двору і бажає молодим щасливої дороги (с. Першотравневе, Ізмаїльського району). Співання пісень розрізняється не тільки за часом, а й за змістом, тому що одну й ту ж пісню співають в різних місцевостях по-різному. В домі молодого після шлюбу теж влаштовується обід і співаються ті ж пісні, що і в молодії, окрім пісень звернених до молодії або пісень, що супроводжують обрядодії, пов’язані з молодію. Крім того, тут виконувались деякі обряди, пов’язані з землеробським культом. Мати у вивернутому догори вовною кожусі об’їжджала “на коні” (вилах або граблях) навколо діжі, при цьому виймала з поли овес, горіхи, соняшникове насіння, гроші і розкидала на всі боки.

Другого дня батькам миють ноги (якщо вони віддали останню дитину), в більшості сіл Ізмаїльського, Ренійського, Болградського, Кілійського районів зять катає тещу на тачці, застеленій кропивою або будяками чи

іншими колючими рослинами, щоб не сподівалася легкого життя і не встрявала між молодою парою.

Отже, дослідженні обрядового фольклору українців в етнічно змішаних районах, яким є Подунав'я, потрібно враховувати різні рівні фольклорних зв'язків етнічних спільнот регіону.

Фольклор подунайського регіону, як складова частина народної культури, відбиває процес взаємодії різних етносів, різний рівень запозичень в етнокультурі. Поза увагою залишився календарний цикл обрядового фольклору Подунав'я, що становить перспективність наших подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев А. Поэтические воззрения славян на природу: В 2-х т. – М., 1987. – Т. 1. – 416 с.; Т. 2. – 400 с.;
2. Гейзінга Йоган. Homo Ludens: Пер. з англ. О.Морковольського. – К.: Основи, 1994. – 250 с.;
3. Гнатюк В.М. Вибрані статті про народну творчість. – К.: Наук. думка, 1966. – 246 с.;
4. Грица С.И. Парадигматическая природа фольклора. Принципы идентификации вариантов // Народные песни. Проблемы изучения. – Л., 1983. – С. 47 – 58;
5. Кагаров Е.Г. Состав и происхождение свадебной обрядности // Сборник музея антропологии и этнографии. – Л., 1929. – Т. 8. – С. 152 – 195;
6. Пандей Р.Б. Древнеиндийские домашние обряды (обычаи) / Пер. с англ. А.А.Вигасина. – 2-е изд. – М.: Высш. шк., 1990. – 319 с.;
7. Потебня А.А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий. – М., 1865. – 310 с.;
8. Словарь символов и знаков / Авт.-сост. Н.Н.Рогалевич. – Мн.: Харвест, 2004. – 512 с.